

ПРИМІТКИ ЯК ВИД ПАРАТЕКСТУАЛЬНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ

У статті порушено проблему онтологічного статусу приміток як домінуючих складників паратекстуальної площини перекладених творів. Досліджено функційність приміток, їхню роль та завдання. Схарактеризовано різні види текстових інтервенцій відповідно до намірів агента, що здійснює перекладацький акт. Класифіковано основні етапи, на яких можуть з'явитися текстові надбудови, що декодують авторський посил. У результаті дослідження окреслено теоретичні межі між перитекстом та епітекстом як частинами двокомпонентної структури паратексту. Представлено репертуар приміток та доведено їхнє значення для реценції тексту, що розширює семантичне поле твору.

Ключові слова: примітка, перитекст, епітекст, паратекст, перекладацька інтервенція, семантичне поле.

Vitiak Y. Notes as a Form of Paratextual Interventions. *The article is devoted to the study of notes as a dominant element of the paratextual plane. The functionality of the mentioned phenomenon, its role and tasks have been studied. The ontological status of aligned text elements is considered, taking into account the long tradition of creating additional forms that appear in the translated version of a work in order to compensate for certain segments of texts that are difficult to convey by means of a target language due to the lack of equivalents or the difficulty of reading, based on the cultural and social differences between the space, fixed in the text, and realities in which the recipient lives.*

The purpose of the article is to identify the trending prerequisites and stages of the appearance of notes. The task of the research is formulated as follows: 1) to outline the ontological status of notes; 2) to characterize the role of translation interventions; 3) to describe the stages of creating paratextual elements.

The relevance of the study lies in the analysis of the status of notes as modus elements of a text, which are in the focus of foreign modern translation studies discourse.

As a result of the study, the theoretical boundaries between the peritext and the epitext as parts of a two-component paratext structure have been outlined, based on the generally accepted classification of French literary critic Gerard Genette. The repertoire of notes has been presented and their importance for the reception of a text, which expands the semantic field of a work, has been proved.

Notes are highlighted as separate full-fledged forms of intertextual connections that have a genre nature. The main types of translation interventions have been clarified, and their features have been characterized.

On the basis of various types of textual interaction, hypothetical stages of the appearance of notes have been distinguished, which include the author stage, the first-order editorial stage, the first-order reader stage, the translation stage, the second-order editorial stage, and the second-order reader stage.

The nature of a work is considered as a complex system, which is a genre symbiosis, where each paratextual segment (preface, afterword, notes, etc.) is aimed at semantic unity. Emphasis is placed on the fact that all components are meaningfully connected with each other and are parts of the structural organization of a work, and therefore are components of the whole.

Key words: *note, peritext, epitext, paratext, translation intervention, semantic field, footnotes, translation comment, fiction, marginalia, intertextuality.*

Вступ

Настання епохи постмодерну, що припадає на другу половину ХХ століття, зумовлює зміну наукової методології, спрямованої на вивчення природи тексту, його кордонів, помежів'я, і передбачає аналіз генетичних зв'язків між творами та дослідження їхнього смислового поля. Утвердження в літературознавчих студіях категорії паратекстуальності знаменує перегляд співвідношення вхідного й вихідного текстів та їхньої внутрішньої організації. У цьому ключі особливо актуальним видається дослідження статусу приміток як модусних елементів тексту, що перебувають у фокусі іноземного сучасного перекладознавчого дискурсу.

Стійке зацікавлення текстовими надбудовами простежуємо після появи друком праці «Пороги» Ж. Женетта (Женетт, 1987). Тоді літературознавець уводить у науковий обіг поняття “паратексту”, до складу якого серед інших належать і примітки (виноски) та коментування. Утім традиція пояснювати певні елементи тексту на сторінках видання має тяглу традицію. Однією із засадничих постатей у цьому руслі вважають літературного критика Л. Колріджа, що не лише часто демонстрував звичку залишати певні текстові сліди на берегах сторінки, а й дав цьому явищу конкретну назву “маргіналії”, себто елементи, що перебувають на маргінесі аркуша (Джексон, 1955: 167).

Зазначені тлумачні записи в діахронному зрізі, їхнє походження, різновиди, практики продукування досліджено в праці Е. Графтона «Примітки внизу сторінки. Цікава історія». Важливого значення набуває питання жанрової природи приміток у книзі К. Джексона «Невидимі форми» (1955). Класифікацію своєрідних перекладацьких

нотаток розроблено К. Толедано-Буендіа (2010). Види паратекстуальних інтервенцій розглянув Л. Донайре-Фернандез (1991).

Перекладацькі примітки перебувають у фокусі досліджень і вітчизняних науковців, зокрема О. Приймачок (описано типи коментарів у перекладах творів І. Франка, здійснених Лесею Українкою) (Приймачок, 2016), М. Сокол (окреслено функціонал приміток і коментарів у системі інтертекстуалізації) (Сокол, 2009), Л. Ярової (визначено роль приміток у ході перекладу цитат) (Ярова, 2021) та ін.

Попри наявність низки перекладознавчих студій, що досліджують паратекстуальність у перекладі, статус приміток як важливих компонентів смислового поля, що сприяють повнішій інтерпретації основного тексту, потребує глибшого осмислення, що й зумовлює актуальність цієї наукової розвідки.

Мета статті полягає у виявленні тенденційних передумов та етапів появи приміток. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити онтологічний статус приміток; 2) схарактеризувати роль перекладацьких інтервенцій; 3) описати етапи створення паратекстуальних елементів.

Методи дослідження

У дослідженні актуалізовано інструментарій загальнонаукових методів і прийомів пізнання (абстрагування, аналізу, синтезу тощо). На основі гіпотетико-дедуктивного методу та з урахуванням екстралінгвальних чинників виведено твердження про емпіричні факти, що сприяють класифікації приміток. Також застосовано зіставний та описовий методи.

Виклад основного матеріалу

Онтологічний статус приміток – чи то маргіналій – перебуває в просторі відкритих перекладацьких дискусій і має тяглу текстову традицію, що охоплює не лише корпус белетристики, а й широкий спектр нехудожньої літератури. Насамперед ідеться про коментування сакральних творів, які відіграють історієзнавчу роль і вимагають ретельного фахового підходу для декодування змісту та розуміння віддалених у часі реалій.

Примітки, як наголошує Ж. Женетт, мають паратекстуальний, а точніше перітекстуальний характер. Паратекст належить до збірних понять, що позначають велику кількість доволатекстових утворень,

які містяться в площині книжки і є алінійними щодо магістрального викладу. Їх, власне, і номінують перітекстом. Усі інші наративи, релевантні до твору, що перебувають за дужками видання як такого, зокрема розмови про текст, читацькі відгуки, рецензії чи статті, інші згадки, наявні в засобах масової інформації, розглядають як епітекст (Женетт, 1987, 10–11).

Кожен елемент перітексту має низку розрізнявальних ознак, що стосується особливостей нарративного викладу, розташування відносно основного тексту та часу створення. Утім остання характеристика не є спорадично визначальною. Зокрема, передмова автора, перекладача чи редактора свідчитиме про різні стадії реконструкції твору, що передбачає видання, перевидання оригіналу, появу перекладу, виконаного одним агентом чи іншим, а тому рецепція тексту змінюватиметься не лише відповідно до того, який тон задано у своєрідній пропедевтичній декларації, а й хто артикулює цей посил. Реципієнт вибудовує ментальні зв'язки з адресантом, що позначені більшим чи меншим ступенем довіри.

Інше значення мають примітки, що пояснюють окрему лексему, словосполучення чи речення, передані іншою мовою, аніж оригінальна, яка міститься в лінійному тексті. Переклад чи тлумачення в цьому разі можуть бути виконані різними учасниками видавничого процесу, часто відзначаються лаконічністю форм й універсальністю викладу, скажімо, у дужках зазначено, з якої мови походить те чи те мовне явище, що означає дослівно, як трактується в певному контексті (цей фрагмент подається опційно).

Арсенал повторювальних рис у текстових надбудовах свідчить про конвенційність. К. Джексон називає перітекстуальні репрезентанти, серед яких передмови / післямови, присвяти, епіграфи, нижні виноски, покажчики та ін., “невидимими формами”, які співвідносить із усталеним літературознавчим терміном “жанри”. Під “невидимістю” дослідник розуміє не буквальну відсутність оприявлення на текстовій канві, а те, що такі елементи видання можуть перебувати поза фокусом навіть досвідченого читача (Джексон, 1955: 14).

У цьому світлі художній твір, що містить текстові надбудови, можемо розглядати як жанровий симбіоз, зважаючи на необхідність співдії різних екзистенцій твору, або навіть своєрідний жанровий ендосимбіоз, адже ранжир книжки можна розділити між двома

ярусами, де першочерговим вбачаємо жанр, що стосується лінійного тексту, тоді як другорядними формами вважаємо алінійні. Отже, хоч менші жанри візуально перебувають за межами основного тексту, змістовно вони пов'язані й входять до структурної організації твору, а тому є складниками цілого.

Репертуар приміток загалом вирізняється в плані сенсу та формальних виявів. Наприклад, риска, залишена на сторінці олівцем чи ручкою (або заглибина нігтем) насамперед сприймається як сигнальний знак, що свідчить про виокремлення важливого матеріалу, до якого варто повернутися. Малюнок чи умовна позначка, скажімо, сердечко, найімовірніше, є рецепцією прочитаного уривка, унаочненням емоційної реакції організму, що пов'язана з асоціативним образами.

Виноски відрізняються за походженням і стилем. Одні стосуються архівних цитат, що декларують прояснення змісту незрозумілих сегментів тексту для самого дослідника, інші ж адвокують необхідність існування певної тези (Графтон, 1997: 12).

Головне завдання приміток, на переконання дослідниці О. Приймачок, полягає у відтворенні та передачі для іномовного реципієнта пресупозиції вхідного тексту, під якою розуміють певні знання, що сповна стають доступними завдяки практиці перекладацького коментування (Приймачок, 2016: 173).

Текстові надбудови автори конференційного збірника «Переклад периферій. Паратекстуальні елементи в перекладі» за редакцією А. Хіл-Бардахі, П. Ореро та С. Ровіра-Естева називають “паратекстуальними периферіями”. Доречність такого формулювання підтверджується порівнянням із містом, збагнути й схарактеризувати яке можна лише зваживши на навколишні території. Тож урахування комплексу всіх потенційних перспектив, з яких можемо розглядати твір, зумовлює поглиблене розуміння і тлумачення авторського послуху (Хіл-Бардахі, Ореро, & Ровіра-Естева, 2012: 6). Отож форми викладу, що оточують основний текст, розглядаємо як суттєві в рецептивному та інтерпретаційному ключі.

Л. Донайре виокремлює дві фази в реляційній парадигмі перекладача та оригінального тексту. Репертуар перекладача означається ролями читача й автора, відповідно примітки, продуковані ним, розглядаються як особливі посили. Читацьке ампула перекладача

забезпечує ключі для читання, тоді як авторська інкарнація перекладача дає ключі для перекладу (Донайре-Ферденандез, 1991: 83).

Фонові знання перекладача мають бути глибшими, ніж читача перекладеного тексту. Саме це, на переконання Л. Донайре, уможливорює безперешкодне потрактування певних сегментів тексту (висловлювань, цілих абзаців чи окремих лексичних одиниць). Відносно вища обізнаність перекладача охоплює не лише літературну компетентність, а й мовний та культурний рівні, опанування якими теж має переважати (Донайре-Ферденандез, 1991: 83).

Примітки порушують логіку викладу вхідного тексту, переривають її, а тому номіновані так званими інтервенціями. Л. Донайре пропонує трикомпонентну класифікацію виносков, що відповідають лаконічній казуїстиці, у якій перелічує такі таксони:

- а) інтервенції ерудитивні;
- б) культурні чи лінгвістичні конотації (складні для інтерпретації читача перекладеного тексту);
- в) культурні чи лінгвістичні конотації, які втрачаються під час перекладу (Донайре-Ферденандез, 1991: 84).

До *ерудитивних інтервенцій* належать дані, які не вважаються засадничими для розуміння тексту й первинно залишені без пояснень автором. Такі виноски можуть мати стислу форму або подаватися у вигляді розлогої надбудови, що тяжіє до енциклопедичної статті. Сюди ж зараховують переклади фраз, які імплементовані в оригінальний текст, тобто вони належать до іншої мови, аніж вхідний твір загалом (Донайре-Ферденандез, 1991: 84–85).

Слушно наголосити, що певні реалії тексту не експлікуються автором, адже на час написання вони часто вирізняються особливою зрозумілістю для цільової аудиторії певного часу чи регіону. Утім через хронологічну дистанцію низка сегментів твору стає незрозумілою зоною для реципієнтів оригіналу, що є носіями цієї мови.

Культурні та лінгвістичні конотації загалом прозоро інтерпретує читач оригінального твору, для якого ця мова є рідною. Тоді як для іншомовного реципієнта такі сегменти потребують тлумачення (Донайре-Ферденандез, 1991: 85).

Варто наголосити, що культурне тло та історичні процеси країни, навіть тих, що позначаються територіальною близькістю, мають низку диференційних характеристик, тож пунктирне чи розмите

уявлення про певні реалії перешкоджають повному розумінню уривків тексту, що може призводити до викривленого сприйняття тексту в цілому. Це стосується абревіатур, спеціальних термінів, окремих лексичних одиниць, що мають полісемантичну природу, яку складно розкрити непідготовленому читачеві, або інших словесних формул, що вимагають виняткової лінгвістичної компетентності.

Третій таксон наведеної класифікації охоплює так званий “простір лінгвістичної непрозорості та культурного ідіостилю”, що зазнає негативної динаміки через обмежений потенціал встановлення відповідності між вхідною та вихідною мовами, відсутність лексичної та експресивної еквівалентності, а також різну концептуальну матрицю (Донайре-Ферденандез, 1991: 87).

На основі способів взаємодії з текстом можна виділити такі потенційні етапи створення приміток у рукописах та в книжкових просторах:

1) *питомо авторський етап*, який можна співвіднести з адресуванням собі (це своєрідна область застереження, що вимагає перегляду); або ж ототожнити із посилом редактору, іншим діячам, залученим у процес видання, тож вирізняється директивною, питальною, рекомендаційною інтенцією (ідеться про відображення текстових експлікацій для редактора, інструкції технічного характеру щодо використання розділових знаків або позиції розміщення тексту); на цій стадії створюються і коментарі для читача, що зазнають низки видозмін до видання книжки, зважаючи на корегування, або утверджуються в початковому варіанті;

2) *едиторіальний першого порядку* охоплює записи на полях, що зумовлені певною візією, створені літературним редактором, іноді коректором у процесі опрацювання рукопису (тобто ті, які виникли на базі редакторсько-коректорського бачення, припущення, що конкретний фрагмент тексту, об'єднаний смисловою єдністю, лексична одиниця, тематичне коло, спектр проблем, інформаційний прошарок твору або посил автора, інтенція, складні для читацького розуміння); примітки цього розряду водночас зорієнтовані на автора, що має врахувати позначені береги твору та внести правки; крім того, вони можуть бути представлені як суто паратекстуальний складник, що з'явиться у виданні;

3) *читацький першого порядку* розглядаємо як дворівневу систему, у якій у допублікаційному періоді агентом виступає автор, що перечитує зверстаний макет книжки й екстренно пише додаткові примітки, утім таке явище не відзначається високою частотністю; публікаційний період своєю чергою ґрунтується на ролі кінцевого реципієнта (читача, що не є автором), який робить позначки на сторінках твору, виданого мовою оригіналу, навпроти рядків, що зумовлюють реакції на сюжет, саморефлексію, містять запитання для з'ясування, мають конспективну ціль, асоціативну природу, інтертекстуальний характер чи сигналізують про текстові координати, до яких необхідно повернутися, або апелює до потенційного імпліцитного читача;

4) *перекладацький*, покликаний заповнити текстові лакуни, що постають як результат відсутності авторської деталізації; такі примітки сприяють оптимізації розуміння причинно-наслідкових патернів твору, усвідомлення текстових чи позатекстових зв'язків, інтерпретацію авторського посилу, текстових шарів, елементів культурного детермінізму, географічних особливостей чи історичних реалій, відображених у континіумі фікційного простору;

5) *едиторіальний другого порядку*, значною мірою заснований на парадигмі редакторсько-перекладацькій взаємодії, що розкривається через апеляцію до текстових фрагментів, які потребують корекційних трансформацій: уточнення змісту та достовірності адаптації твору засобами вихідної мови, усунення помилок, допущених під час перекладацького акту, стилістична уніфікація рукопису, спрощення складних для розуміння синтаксичних конструкцій, що контрастують із викладом оригіналу; а також виявляється через примітки, створені редактором, які розширюють паратекстуальне поле книжки, або коректором;

6) *читацький другого порядку* за спектромом візуальних проявів та намірами креації дублює *читацький етап першого порядку*, однак у допублікаційному періоді маніпуляції із написанням не передбачених раніше приміток відбуваються із проекцією на зверстаний переклад, себто матеріал, що слугує основою для нотування, різниться; у публікаційному періоді йдеться про реакції реципієнта, який залишає позначки на полях перекладеного твору.

Висновки

У результаті дослідження концептуалізовано жанрову природу приміток як важливих паратекстуальних компонентів вихідних текстів, що пояснюють окремі лексичні одиниці чи більші сегменти тексту. Виявлено, що лінійний текст переривається з еридитивною метою, а також задля розкриття культурних чи лінгвістичних конотацій, що виявляються складними для тлумачення реципієнтові перекладеного тексту, або ж втрачаються під час перекладу через відсутність еквівалентів у цільовій мові. Також обґрунтовано необхідність створення маргіналій і схарактеризовано етапи їхньої потенційної появи.

Перспективи дослідження вбачаємо в аналізі співвідношення різних жанрів паратекстуального виміру, що сприяють глибшому аналізу смислового поля перекладеного твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Приймачок, О. І.** (2016). Типи коментарів у перекладах Лесі Українки оповідань Івана Франка. *Лінгвостилістичні студії*, 5, 171–180.
2. **Сокол, М.** (2009). Примітка та коментар у системі інтертекстуалізації. *Волинь філологічна: текст і контекст*, 7, 293–302.
3. **Ярова, Л.** (2021) Цитата як ознака прецедентного тексту на основі роману Донни Тартт «The secret history». *Актуальні питання гуманітарних наук*, 35 (6), 185–192.
4. **Donaire-Fernández, M.-L., & Lafarga, F.** (1991). *Traducción y adaptación cultural: España-Francia*. Oviedo: Universidad de Oviedo.
5. **Genette, G.** Seuils. Retrieved from <https://archive.org/details/seuils0000gene/page/10/mode/2up>.
6. **Gil-Bardají, A., & Orero, P., Rovira-Esteva, S.** (Eds.). (2012). Translation peripheries: paratextual elements in translation. Retrieved from <https://archive.org/details/translationperip0000unse/page/6/mode/2up>.
7. **Grafton, A.** (1997). *The Footnote: A Curious History*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. **Jackson, K.** (1999). Invisible forms: a guide to literary curiosities. Retrieved from <https://archive.org/details/invisibleformsgu0000jack/page/n3/mode/2up>.
9. **Toledano-Buendía, C.** (2010) ¿Qué hay tras las “notas del traductor”? *Lengua, traducción, recepción: en honor de Julio César Santoyo*, 1, 637–662.

REFERENCES

1. **Prymachok, O. I.** (2016). Typy komentariv u perekladakh Lesi Ukrainky opovidan Ivana Franka [Types of comments in Lesya Ukrainka's translations of Ivan Franko's stories]. *Linhvostylistychni studii – Linguostylistic Studies*, 5, 171–180 [in Ukrainian].
2. **Sokol, M.** (2009). Prymitka ta komentar u systemi intertekstualizatsii [Note and comment in an intertextualization system]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Volyn Philological: Text and Context*, 7, 293–302 [in Ukrainian].
3. **Yarova, L.** (2021) Tsyтата yak oznaka pretsedentnoho tekstu na osnovi romanu Donny Tartt «The secret history» [A quote as a sign of a precedent text based on novel «The secret history by Donna Tartt»]. *Actualni pytanna humanitarnykh nauk – Actual issues of humanities*, 35 (6), 185–192 [in Ukrainian].
4. **Donaire-Fernández, M.-L., &**

Lafarga, F. (1991). *Traducción y adaptación cultural: España-Francia*. Oviedo: Universidad de Oviedo [in Spanish]. 5. **Genette, G.** (1987). *Seuils*. Retrived from <https://archive.org/details/seuils0000gene/page/10/mode/2up> [in French]. 6. **Gil-Bardají, A., Orero, P., & Rovira-Esteva, S.** (Eds.). (2012). *Translation peripheries: paratextual elements in translation*. Retrived from <https://archive.org/details/translationperip0000unse/page/6/mode/2up> [in Spanish]. 7. **Grafton, A.** (1997). *The Footnote: A Curious History*. Cambridge, MA: Harvard University Press [in English]. 8. **Jackson, K.** (1999). *Invisible forms: a guide to literary curiosities*. Retrived from <https://archive.org/details/invisibleformsgu0000jack/page/n3/mode/2up> [in English]. 9. **Toledano-Buendía, C.** (2010) *Lengua, traducción, recepción: en honor de Julio César Santoyo, I*, 637–662 [in Spanish].

Вітяк Юрій Миколайович – аспірант кафедри теорії і практики перекладу, асистент кафедри української мови та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка; вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, Україна.

Tel.: +38-068-429-56-87

E-mail: vitiakyurii@tnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0003-5402-9589>

Vitiak Yurii Mykolaiovych – Postgraduate Student at the Department of Theory and Practice of Translation, Assistant at the Department of Ukrainian Language and Methods of its Teaching, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University; 2 Maksyma Kryvonosa Str., Ternopil, 46027, Ukraine.

Надійшла до редакції 05 березня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Вітяк Ю. М. Примітки як вид паратекстуальних інтервенцій. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. В. Халіман. Харків, 2023. Вип. 58. С. 226–235. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.16>

АРА: Вітяк, Ю. М. (2023). Примітки як вид паратекстуальних інтервенцій. *Лінгвістичні дослідження*, 58, 226–235. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.16>